

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.2>

Гуйван П. Д.,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
докторант
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ПОЗОВІВ ПРО РЕЧОВО-ПРАВОВИЙ
ТА ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИЙ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА**

Анотація. Дана стаття присвячена науковому дослідженню актуального питання про застосовність правових механізмів речово-правового та зобов'язального захисту у разі порушення власності чи іншого речового права. Зокрема, цікавим та таким, що викликає наукові спори і суперечки в царині правозастосування, є охороно-правовий аспект захисту номінального власника речі у разі вибуття її від нього і виявлення у третьої особи. Класично вважалося, що власник вправі віндикувати своє майно, пред'явивши відповідний позов про його витребування. В той же час, коли відчужувальна угода стосовно цієї речі мала певні вади закону (приміром, відсутність повноважень у традента) чинне законодавство передбачає можливість визнання правочину недійсним, а юридичним наслідком такого рішення стає реституція – повернення майна. Не можна не побачити, що досить часто (приміром, коли у набувача є повний пакет заперечень проти віндикації, передбачений у ст. 388 ЦК України) використання різних способів захисту дає прямо протилежний ефект. Позаяк українські суди застосовували у якості пріоритету то те, то інше правило (переважно, враховуючи поважність особи, право якої захищалося), питання набуло неабиякої актуальності, і його вирішення стало нагальним. Наразі є усталена судова парадигма, підтверджена Верховним Судом, за якою у подібних випадках порушення речового права реституційний спосіб практично не повинен застосовуватися, захист відбувається лише за допомогою віндикаційного механізму. Автор не погоджується з категоричністю даного підходу, позаяк він не ґрунтується на чинному цивільному праві: воно дозволяє будь-які способи захисту. В роботі детально проаналізований і той, і інший спосіб, доведено, що віндикація є більш доцільною, бо вона опосередковує взаємини між реальним порушником (це той, хто нетитульно володіє чужою річчю) і потерпілим (особою, котра вважає себе власником). Якщо є при розгляді такого позову виявиться, що набувач отримав власність ще на момент передачі йому речі (за правилом ст. 330 ЦК України), у позові буде відмовлено саме у зв'язку з відсутністю у позивача того права, за захистом якого він звернувся. І ось ця обставина має бути визначальною і при розгляді позову про визнання правочину недійсним. Якщо то буду нормативно встановлено, не буде ніякої різниці у застосуванні двох різних способів захисту порушеного права.

Ключові слова: віндикація, реституція, неповноважний набувач, визнання правочину недійсним.

Guyvan P. D. Problem issues of competition of claims on substantial and binding ways of protection of law

Abstract. This article is dedicated to the scientific study of the topical issue of the applicability of legal mechanisms of rem-legal and mandatory protection in case of violation of property or other property rights. In particular, the security and legal aspect of the protection of the nominal owner of a thing in case of its removal from him and its discovery by a third party is interesting and causes scientific disputes and controversies in the field of law enforcement. Classically, it was considered that the owner has the right to reclaim his property by filing an appropriate claim for its claim. At the same time, when the alienation agreement in relation to this thing had certain defects of the law (for example, lack of authority on the part of the transferor), the current legislation provides for the possibility of declaring the deed invalid, and the legal consequence of such a decision is restitution – the return of property. One cannot help but see that quite often (for example, when the acquirer has a complete package of objections against vindication, provided for in Article 388 of the Civil Code of Ukraine), the use of different methods of protection gives the exact opposite effect. Since the Ukrainian courts applied one or the other rule as a priority (mainly, taking into account the respectability of the person whose right was being defended), the issue became very urgent, and its solution became urgent. Currently, there is an

established judicial paradigm, confirmed by the Supreme Court, according to which, in such cases of violation of property rights, the restitution method should practically not be applied, protection occurs only with the help of a vindication mechanism. The author does not agree with the categorical nature of this approach, since it is not based on current civil law: it allows any means of protection. Both methods are analyzed in detail in the work, and it is proved that vindication is more expedient, because it mediates the relationship between the real violator (that is, the one who owns someone else's thing without title) and the victim (a person who considers himself the owner). If, during consideration of such a claim, it turns out that the acquirer received ownership at the time of handing over the thing to him (according to the rule of Article 330 of the Civil Code of Ukraine), the claim will be rejected precisely because the claimant does not have the right for which he applied for protection. And this circumstance should be decisive when considering a lawsuit to declare the deed invalid. If it is legally established, there will be no difference in the application of two different methods of protection of the violated right.

Key words: *vindication, restitution, unauthorized acquirer, invalidation of the deed.*

Одним нагальним спірним питанням, котре цікавить науковців та правозастосовників у сфері набуття власності на річ від неповноважного традента та, зокрема, темпорального виміру у такій ситуації, є так звана проблематика «колізії позовів». Чинне правове регулювання відносин щодо отримання права власності добросовісним набувачем значною мірою ґрунтується на нормативному вирішенні протиставлення інтересів останнього та первинного власника. Якби закон надавав безумовного пріоритету котрійсь з вказаних осіб, про виважену правову надбудову годі було б казати: або право власності вважається непорушним, і тоді значна частина об'єктів знаходиться поза межами обороту, або втрата власності забезпечується за рахунок формальної ознаки – добросовісності набувача. Обидва дані підходи не є суспільно прийнятними. Баланс досягається за рахунок встановлення певних нормативних критеріїв. У своїх основних рисах вони здебільшого є усталеними та перевіреними протягом років у багатьох законодавствах (ст. 330, 388 ЦК України тощо). Разом з тим, практика застосування відмічених механізмів розкриває їхні окремі вади, тож новітнє цивільне законодавство має це враховувати і відповідно змінюватися, наприклад, у спосіб, запропонований у науці, у тому числі – нами.

Втім, наведені варіанти коригування стосуються лише регулятивного правового механізму, що опосередкує легітимацію існуючого порядку отримання власності від неповноважного відчужувача, забезпечує його когнітивну та нормативну інтерпретацію. Але така побудова буде не повною, якщо залишити поза увагою охоронно-правові інструменти,

покликані здійснювати захист протилежних інтересів набувача та власника. Один із них – це віндикація, яка одночасно дозволяє за визначених обставин реалізувати як вимоги власника, так і заперечення нетитульного володільця, і, на думку окремих дослідників, повністю охоплює захисну функцію в даній царині [1, с. 78]. Інші науковці вважають такий підхід завузьким. Зокрема, між власником майна та суб'єктом, який його утримує без належних повноважень, може виникнути спір про право власності, і тоді підлягає застосуванню спосіб захисту, передбачений у ст. 392 ЦКУ. З цим можна погодитися, але з певним застереженням. Ми вже приділяли увагу питанням конкуренції між позовами про витребування майна із чужого незаконного володіння і про визнання права власності [2, с. 455–460]. За чинної юридичної конфігурації віндикаційне домагання, хоче того хтось, чи ні, неодмінно принагідно вирішує і спір про власність. Адже, окремі елементи пакету заперечень добросовісного набувача проти такого позову, будучи водночас і чинниками для оформлення права власності останнього, встановлюються тільки у суді і визначають результативність рішення. Тому, лише відокремивши ці правові засоби (заперечення проти віндикації та підстави для набуття власності добросовісним покупцем) шляхом забезпечення їх різним набором чинників, вдасться надати реального значення відповідному позову [3, с. 85].

Більш серйозно виглядає проблематика, пов'язана з наполегливими пропозиціями щодо широкого застосування такого захисного способу, як повернення виконаного за недійсним правочином [4, с. 51]. Взагалі, даний

захист є наслідком іншого правоохоронного механізму – визнання правочину недійсним, який більшістю дослідників відноситься до способів регулювання зобов'язального права [5, с. 228–229]. Втім, як нам відомо, у разі порушення регулятивного речового абсолютного відношення, неодмінно виникає охоронне відношення з конкретним адресатом вимоги. То чому би зобов'язально-правовий спосіб захисту не міг набувати даного вигляду із подальшою реституцією? [6, с. 97; 7, с. 192]. Адже, жоден закон не заперечує його застосування до коментованих відносин. Приблизно так розмірковують ті дослідники, які вказують на самотійну юридичну природу реституції як способу витребування індивідуально визначеного майна (віндикаційний характер реституції) як від добросовісного, так і недобросовісного суб'єкта внаслідок визнання правочину недійсним. Відмінність між віндикацією та реституцією полягає лише в тому, що перша є типовим приватно-правовим способом захисту, тоді як остання, не будучи ні речовим, ні зобов'язальним домаганням, має сильний публічно-правовий елемент [8, с. 110–115], що не завжди дозволяє забезпечити баланс законних інтересів власника та добросовісного набувача [9, с. 188].

Якщо далі розвивати дану тезу, обов'язково постає ціла низка питань, відповіді на які не так вже й просто: хто вправі подавати позов про визнання недійсним договору між неповноважним продавцем та добросовісним набувачем, як і в який момент відбувається реституція. Спробуємо на них дати відповідь. Якщо взяти до уваги положення ст. 330 ЦКУ у чинній редакції, стає зрозумілим, що за певних обставин добросовісна особа, що отри-мала річ від неповноважного відчужувача, разом з передачею товару стає його власником. В такому разі позов про визнання правочину недійсним буде протиставлений не просто незаконній окупації речі, а суб'єктивному праву, набутому у встановленому законом порядку. Право за змістом норми виникло саме із неналежного правочину, про що набувач не знав, і при цьому майно свого часу не було втрачене попереднім власником з дефектом волі. Отже такий позов зведеться знову-таки до вирішення спору про право, що

абсолютно недоцільно, позаяк питання про право вже вирішене нормативно.

На це прихильники пріоритету реституційного захисту можуть, звісно, зауважити, що визнання недійсним правочину не створює ніяких наслідків від часу його укладення. Отже, при недійсності правочину не мала легітимності і сама передача товару, а відтак і власність нетитульного окупанта. Така позиція, в принципі, могла б заслуговувати на увагу, утім з одним великим «але». Справа в тому, що коли прямолінійно виходити з принципу «передача майна у власність від неповноважного володільця іншому суб'єктові є незаконною», то фактично знищується весь описаний вище правовий механізм (за яким згідно з правилом ст. 330 ЦКУ добросовісний набувач стає власником у момент прийняття речі). Набуття власності при отриманні майна від неповноважного продавця стає **абсолютно** неможливим в силу **обов'язкової недійсності** такого правочину. З цієї точки зору даний варіант становить собою юридичний нонсенс.

Який же вихід із подібного становища? Свого часу в доктрині були висловлені, на перший погляд, досить переконливі думки про незастосовність такого захисту, як повернення до початкового стану (реституція) внаслідок недійсності правочину до даних взаємин. Найбільш послідовно вони обстоювалися німецькими цивілістами, були в подальшому підтримані окремими радянськими та сучасними вченими [10, с. 93]. Згідно з цією теорією угода між неповноважним традентом та добросовісним набувачем, хоча і є передавальною, не повинна охоплюватися класичними поняттями правочину, зокрема у площині оцінки її дійсності. До даного висновку, на думку дослідників, неодмінно слід прийти, якщо усвідомити, що добросовісний набувач у момент передачі йому речі набуває право власності, а не інше речове право, і якраз це надає йому імунітету від усіляких посягань. Отже такий правочин не можна визнати недійсним, оскільки він, попри дефект повноваження відчужувача, створює право власності. Крім того, за визначенням у правилі про реституцію добросовісність не використовується. Оскільки повернення майна відбу-

вається між сторонами договору, наявність чи відсутність bona fides втрачає своє значення. Якщо ж нормативно запровадити необхідність враховувати добросовісність набуття речі не тільки при віндикації, а й при реституції, навпаки, останній спосіб стає неефективним.

Цікавою є позиція, котру займають вищі судові органи України з даного питання. Вона теж не є стабільною. В одних справах суди, визнаючи недійсним договір між первинними відчужувачем і покупцем, також заодно встановлюють недійсними і усі наступні договори купівлі-продажу даного товару, застосовуючи транзитну реституцію від останнього набувача до першого продавця [11; 12; 13]. В інших – керуються протилежним принципом: «оскільки добросовісне набуття у розумінні статті 388 ЦК України можливе лише тоді, коли майно придбано не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права відчужувати це майно, наслідком правочину, укладеного з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна із незаконного володіння. Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням правового механізму, передбаченого статтями 215, 216 ЦК України. У разі встановлення наявності речово-правових відносин до таких відносин не застосовується зобов'язальний спосіб захисту. У зобов'язальних відносинах захист прав особи, яка вважає себе власником майна, можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені статтею 388 ЦК України, які дають право витребувати майно у добросовісного набувача» [14; 15].

Нарешті питання було узагальнене у висновках Верховного Суду України, і зазначено, що реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку із цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину. Не підляга-

ють задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до набувача з використання правового механізму, установленого статтями 215, 216 ЦК України. Такий спосіб захисту можливий лише шляхом подання віндикаційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати в набувача це майно [16].

А вже новий Верховний Суд практично підтримав цю парадигму: «Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника» (пункт 147 постанови) [17].

Позаяк законодавець знову сором'язливо мовчить щодо унормування вказаних взаємин, мусимо як завжди задовольнитися судовим коментуванням ситуації. Що, погодьтеся, не найліпший спосіб унормування неоднозначності. А що з даного приводу думають науковці? На переконання дослідників, котрі також не вітають ідею про ефективність реституційних домагань, їхнє застосування є **недоцільним**, а не незаконним (позаяк жоден закон не забороняє конкуренцію позовів [18, с. 243, 248]). неефективність такого захисту полягає в тому, що він, з одного боку, дозволяє обходити наявні у добросовісного набувача заперечення проти віндикації, з іншого – як правило, не тягне бажаного результату. Тож пропонується законодавчо обмежити довжину ланцюжка можливих недійсних правочинів лише першою ланкою, а у окремих авторів можемо знайти приклад іншої позиції, згідно з якою конкуренція речових та зобов'язальних позовів є неприпустимою.

Крім того, реституція повертає до попереднього стану учасників недійсного правочину, і не має відношення до зацікавленої особи – позивача. Відтак власник, як під час судового розгляду, так і протягом виконавчого провадження не наділений правом участі (за великим рахунком, – і вимоги) у реституції. За даною теорією власник чи інший титульний володілець взагалі не можуть претендувати на визнання договору недійсним. Оскільки вони не приймають участі у такому договорі, їм належить тільки право звернутися до набувача з вимогацією вимога. Вказується, що лише неповноважний відчужувач може ставити питання про визнання укладеного ним правочину недійсним. Відтак він вправі заявляти і вимоги про реституцію. Але навіть якщо останній заявляє подібну вимогу, пропонується нормативно закріпити необхідність перевірки умов, які застосовуються при обмеженні вимогації. Вважаємо таку складну побудову із низкою пересторог зайвою.

Насправді, проблема тут не така вже й складна, як спершу здається. На нашу думку, тільки спираючись на аксіологічні оцінки системи цінностей ніяк не можна пояснити незастосування такого способу захисту права, як визнання правочину недійсним та його правового наслідку – реституції. Адже ми мусимо реально оцінювати взаємозв'язок між неволодіючим власником та фактичним володільцем, навіть попри те, що між ними не відбувається належного зобов'язального правовідношення та його наслідків. Відтак ми не можемо погодитися з наведеною вище панівною наразі у судовому правозастосуванні тезою про незастосовність такого способу захисту речового права як визнання правочину недійсним з його відповідними наслідками (реституцією). Даний захист не має суто зобов'язального призначення. А повернення виконаного за недійсним правочином не можна ототожнювати з таким охоронно-правовим способом впливу, як повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні¹, воно, на відміну від останнього, не має рафінованого зобов'язального прояву. Тож не слід

плутати наслідки невиконання зобов'язання з тими, що настали у разі судової фіксації факту, що зобов'язання ніколи не існувало. Сказане означає, що особа, право якої (в тому числі речове) порушене, може в судовому порядку вимагати визнання правочину недійсним з установлених законом підстав, якщо, наприклад, інша особа неправомірно набула належну йому річ. Скажімо, договір купівлі-продажу цілком може визнаватися недійсним з огляду на обман покупця, фіктивність угоди тощо. Разом з тим, правило ст. 330 ЦКУ в силу його прямого припису має розглядатися як обмеження дефектності продавця при вирішенні питання про дійсність його відчужувальної угоди. Але таке обмеження буде чинним тільки за наявності всього пакету фактичного стану, котрий призводить до виникнення у добросовісного набувача права власності на річ, яку він отримав від неповноважного продавця. За таких обставин у позові про визнання недійсним договором, який хоч і був пред'явлений належно, має бути відмовлено.

Відтак, категорично не можна погодитися з тезою, яку обстоюють окремі дослідники а реалізує судова практика: «власник може пред'явити вимогаційну вимогу, якщо відсутні підстави для заперечення проти вимогації, а за наявності цих підстав він вправі розраховувати на ефективність реституційного механізму». Насправді, і вимогаційний, і реституційний способи захисту не можуть застосовуватися у разі, коли у володільця є повний пакет чинників для заперечення проти вимогації. Як вже неодноразово зазначалося, у цій ситуації він отримав право власності від часу набуття речі. Іншими словами, за наявності обставин, що нині викладені у вигляді заперечень проти вимогації, позивач не може претендувати на визнання правочину недійсним, якщо в якості підстави його вимоги виступає неправомочність відчужувача [19, с. 30]. На такій позиції перебуває і Верховний Суд: «У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна, інші вимоги власника є неефективними» [20]. На інші обставини недійсності угоди, укладеної неповноважним традентом та добросовісним покупцем, дане положення не поширюється.

¹ Нагадаємо, ці два способи охоронного впливу мають різне правове регулювання, наприклад, у чинній редакції ч. 3 ст. 1212 ЦКУ.

Підсумовуючи, можемо зробити наступний висновок. Якщо придивитися уважно, за запропонованої концепції не повинно бути протиріч між реституцією та віндикацією. Неважко помітити, що і в тому, і в іншому випадках, вимоги позивачів підлягають відхиленню саме з огляду на встановлену законом притаманність відповідачу того права, захистити яке вони прагнуть, і яке їм вже не належить. Подібний підхід нам видається досить очевидним, і, якщо він набуде необхідного усвідомлення у доктрині та, головне, практичному застосуванні, можливо, немає потреби його спеціально відображати у чинних правових актах. Втім, таке відображення, певно, теж не буде зайвим.

Дещо інша ситуація, коли виявиться, що добросовісний набувач не має повного пакету підстав для набуття власності при отриманні майна від неповноважного суб'єкта. З урахуванням описаного вище доволі детального дослідження висновки тут напрошуються самі собою. І судове визнання недійсності відчужувально-набувального правочину, і витребування майна з чужого незаконного володіння, вчинені при пред'явленні домагання

в межах позовної давності, здатні задовільнити інтереси власника, позбавленого свого майна. Тож вони обоє мають визнаватися належними способами захисту. Разом з тим, не можна не погодитися з дослідниками, котрі цілком доречно вважають віндикацію більш дієвою та зручною [21, с. 119]. Дійсно, за такого домагання відбувається особистісний зв'язок між обома зацікавленими у своєму відношенні до спірного майна суб'єктами: власником і незаконним набувачем. Саме останній, а не проміжні тримачі речі, є реальним порушником права цивільного. І продуктивність такого позову полягає у вирішенні питання про здійснення захисту. Тоді як для здійснення захисту права власності шляхом визнання недійсною купівлі-продажу іноді знадобиться ціла низка позовних процесів. Позаяк у цивілістиці діє презумпція правомірності угоди, мають бути послідовно визнані недійсними всі попередні правочини щодо відчуження певної речі. При цьому проти власника у даному випадку діють такі суто суб'єктивні чинники, як можлива невизначеність суб'єктного складу відповідачів чи позовна давність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Погрібний С. Захист права власності на нерухоме майно: окремі питання судової практики. *Право України*. 2011. № 5. С. 77–86.
2. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві. Монографія. Харків: Право, 2014. 632 с.
3. Демидко І. Віндикаційний позов як спосіб захисту порушеного права власності особи. Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти : зб. тез доп. Міжнар. наук. конф. [5–6 листоп., 2019 р.] Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 84–87.
4. Таш'ян Р. Правова природа повернення одержаного за недійсним правочином. Історичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 49–53.
5. Гражданское право Украины : [учебник для вузов системы МВД Украины] : в 2 частях. Часть I / А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др. ; под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. Харків: Ун-т внутр. справ; «Основа», 1996. 440 с.
6. Лічман Л. Значення добросовісності набувача у судовій практиці у справах про захист права власності. *Право України*. 2011. № 5. С. 96–104.
7. Погрібний С.О. Володіння у цивільному праві: Монографія. Одеса: Юридична література, 2002. 280 с.
8. Харитонов Е. О., Саниахметова Н. А. Гражданское право Украины : учебник Х. : ООО «Одиссей», 2004. 960 с.
9. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. 2-е вид., допов. і перероб. К. : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 736 с.
10. Солом'яний В.Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Том 103. *Юридичні науки*. С. 91–95.
11. Постанова Вищого господарського суду України від 25 січня 2007 року по справі 25/114-05-4142 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v4142600-07>.

12. Ухвала Верховного Суду України від 22 лютого 2007 року по справі № 25/114-05-4142. URL: <http://pravoscope.com/act-uxvala-sudu-3-735k07-shickij-i-b-22-02-2007-ne-viznacheno-s>.
13. Постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2011 року / *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2(150).
14. Постанова Верховного Суду України від 04.12.2012 № 26/133/ URL: <http://smf.in.ua/node/3275>.
15. Постанова Верховного Суду України від від 11.12.2012 № 56/68 / URL: <http://smf.in.ua/node/3275>
16. Постанова судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6164цс14. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-164cs14>.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.11.18 р. у справі № 183/1617/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81574015>
18. Ус М. В. Конкуренція позовів (постановка проблеми). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. X. : Право, 2012. № 4 (11). С. 241–252.
19. Спасибо-Фатєєва І. Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міні акцій). *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 7. С. 29–33.
20. Постанова Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 128/2526/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82826375>
21. Калаур І.Р. Конкуренція позову про застосування наслідків недійсності угоди та віндикаційного позову за новим Цивільним кодексом України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. Івано-Франківськ, 2003. Вип. XI. С. 116–121.